

UDK 271.2

ISSN 1409-5483

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – СКОПЈЕ

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 23-24

СКОПЈЕ, 2017/2018

Годишен зборник бр. 23-24
2017 – 2018

Редакциски одбор:

Д-р Ѓоко Ѓорѓевски, главен и одговорен уредник
Д-р Ратомир Грозданоски
Д-р Милан Ѓорѓевиќ

Секретар:
Д-р Дејан Борисов

Лектура и компјутерска подготовка:
Зорица Велкова

Печат: Контура – Скопје

Тираж: 100 примероци

Скопје, 2017 – 2018

ВИКТОР НЕДЕСКИ

ИСХОДЕЊЕТО НА СВЕТИОТ ДУХ ВО УЧЕЊЕТО НА СВЕТИ АТАНАСИЈ ВЕЛИКИ И УЛОГАТА НА ДУХОТ ВО СПАСЕНИЕТО НА ЧОВЕКОТ

Придонесот на свети Атанасиј Велики во делот на систематизирањето на вистината за Синот – воплоеното Слово Божјо, е главниот белег на неговото богословие. Но, неговата богословска мисла не завршува тука. Великиот ерарх е силно присутен, најмногу преку неговите творби, и во богословските дискусии кои следуваат. Еден од следните проблеми кои ја потресоа Цркватај е Душеборството како наследник на Аријанството. Не прифаќајќи никаква поделба или подредување во Света Троица, иако изгонет од својата катедра, свети Атанасиј не задоцни опширно да го изложи православното учење за Светиот Дух, по срдечната молба на неговиот пријател Серапион епископ Тмуитски. Употребувајќи многубројни библиски извадоци, свети Атанасиј на нему својствениот начин ги изнесува аргументите за божеството на Светиот Дух, покажувајќи ја со тоа прелеста на оние кои ја разделуваат Светата, Единосушна, Животворна и Неразделна Троица.

Значајно е да се напомене и тоа дека овие посланија до Серапион претставуваат мошне рано систематизирано и опширно светоотечко изложување на учењето за Светиот Дух, и затоа е значајна основа за подоцнежната отечка книжевност поврзана со Пневматологијата, главно на Кападокијците, но и на Александриските отци. Затоа и богословското значење на овие посланија е големо¹.

Значајно богословско прашање воопшто, а особено во учењето на свети Атанасиј Велики изразено во посланијата до Серапион е: Каква е состојбата на Светиот Дух во Света Троица? Најпрво, спротивно на секаков вид севе-

¹ Според свети Григориј Богослов, свети Атанасиј Велики е првиот кој се осмелил јасно и отворено да ја изложи вистината за Светиот Дух: „πολλῶν μὲν ὄντων τῶν περὶ τὸν Υἱὸν ἀρρώστούντων, πλειόνων δὲ τῶν περὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐνθα καὶ τὸ ἥττον ἀσεβεῖν εὐσέβεια ἐνομήσθη, ὀλίγου δὲ τῶν κατ' ἀμφοτέρα ὑγιαίνοντος· πρῶτος καὶ μόνος, ἢ κομιδῇ σὺν ὀλίγοις ἀποτολμᾷ τὴν ἀλήθειαν σαφῶς οὕτως καὶ διαρρήδην“ (Γρηγορίου Θεολόγου, *Εγκώμιον εἰς Μέγαν Αθανάσιον*, PG 35, 1121C).

лијанизам, свети Атанасиј ја нагласува „личноста“ на Светиот Дух; потенцира дека „и *Светиоуи Дух не е нейосѣочки, ѿуку висѣински сушѣсѣвува и ѿребива*“². Исто така во овие посланија се отвора прашањето и за улогата на Светиот Дух во потполноста на Света Троица, а не само во домостројот Божји (Θεία Οικονομία)³. Што се однесува на темата за „исходењето“ на Светиот Дух, иако постојат потешкотии во утврдувањето на учењето за исходењето на Духот во оваа рана фаза на Пневматологијата, сепак, свети Атанасиј цврсто останува на ставот за врската на Духот „од“ (ἐκ) божеството на Отецот: „*За Светиоуи Дух, ѿак, се вели дека Тој е од Боѣа*“⁴. Поретко во овие посланија се среќава и предлогот „во“ (ἐν). Во секој случај, постои јасно настојување за вклучување на Духот во Божеството⁵ и во Отецот: „*кажано е дека е во самиоуи Боѣ и од самиоуи Боѣ*“⁶. Оваа врска, исто така, се изразува и како показател на единство⁷.

Во оваа рамка се испитува и единствената врска на Духот со Синот во богословието на свети Атанасиј. Духот е неразделен од Словото⁸; „*ако, ѿак, учесѣвуваме во Духоуи, Го имаме Синоуи, а имајки Го Синоуи, Го имаме Духоуи*“⁹. Свети Атанасиј продолжува понатака, со цел да го претстави Духот како образ на Синот¹⁰. Овој однос е изразен со уште појасна терминологија: „*А бидејќи Синоуи е од Оѿецоуи, исѣи (ἴδιον) со Очеваѣи сушѣина, неоѿходно и Духоуи Кој се вели дека е од Оѿецоуи, е еднаков ѿо сушѣина со*

² „καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 28 PG 26, 596B.

³ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 25 PG 26, 589B: „Ὁ δὲ Κύριος εἴρηκε Πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ Παράκλητον εἶναι τὸ Πνεῦμα· ἐξ οὗ δείκνυται τελείαν εἶναι ἐν τούτῳ τὴν Τριάδα. Ἐν τούτῳ γ' οὖν ὁ Λόγος τὴν κτίσιν δοξάζει, θεοποιῶν δὲ καὶ υἱοποιῶν προσάγει τῷ Πατρὶ“.

⁴ „Ἐκ δὲ τοῦ Θεοῦ λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 22 PG 26, 581A.

⁵ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 12 PG 26, 561B: „Τὸ ἄρα τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα οὐκ ἂν εἴη ἄγγελος, οὐδὲ κτίσμα, ἀλλ' ἴδιον τῆς θεότητος αὐτοῦ“.

⁶ „ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἴρηται“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 25 PG 26, 588C.

⁷ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 12 PG 26, 561A: „ἀλλὰ ἄνω τῆς κτίσεως ἐστιν, ἡνωμένον τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς“.

⁸ Cf. *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 31 PG 26, 601.

⁹ „Τοῦ γὰρ Πνεύματος μετέχοντες, ἔχομεν τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν Υἱὸν ἔχοντες, ἔχομεν τὸ Πνεῦμα“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Δ'*, 4 PG 26, 641C – D.

¹⁰ Cf. *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 25 PG 26, 588C – 589C.

Синоѡ¹¹. Истото се покажува и при апофатички пристап: „Иако Духοѡ не се нарекува Син, ѡѡј не е наговор од Синоѡ“¹².

Поведени од овие и слични фрази и изрази, некои истражувачи презентираат став дека во учењето на свети Атанасиј се препознава догмата за двојното исходење на Светиот Дух „ex patre filioque“. Така, помеѓу истражувачите на овие посланија и на другите дела на свети Атанасиј се развива силна дискусија во врска со толкувањето на неговото учење за начинот на исходење на Светиот Дух. Значајно е да се забележи дека одлучувачка улога во повеќето случаи има конфесионална позадина на самите истражувачи, што секако не е случајно. Тоа се случува бидејќи во делата на свети Атанасиј може да се најдат сите оние елементи кои во согласност со прирачниците за догматско богословие на Римокатоличката црква го потврдуваат учењето за filioque¹³. Доказите кои се потребни според еден ваков прирачник се овие три: а) Светиот Дух се прима од Синот, б) се испраќа преку Синот, и в) се нарекува Дух на Синот или на Христа. Сите три елементи се содржани во Пневматологијата на свети Атанасиј, но не треба да забораваме дека неговата Пневматологија е послабо развиена во споредба со подоцнежните времиња.

Во продолжение ќе ги презентираме мислењата за ова прашање на најзначајните западни истражувачи на овие посланија, од кои едни се поумерени, додека други во учењето на свети Атанасиј за Светиот Дух препознаваат јасен став за двојно исходење. Така, Љубон забележува дека имајќи го предвид времето, не може изрично да се пропагира ставот за постоење на „filioque“ во учењето на свети Атанасиј¹⁴. Со ова мислење се поклопуваат и ставовите на Квестен, кој смета дека иако свети Атанасиј не учи јасно дека Светиот Дух исходи од Синот, сепак кај него нема ниту индикации дека тој се противи на едно такво учење¹⁵.

Шепланд исто така е поумерен и смета дека ваквото учење не може јасно да се препознае во делата на свети Атанасиј. Така, според неговото мислење би можело да се каже дека ставовите на свети Атанасиј не водат

¹¹ „Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστίν, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἴδιον εἶναι κατ’ οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α’*, 25 PG 26, 588C - 589A.

¹² „Εἰ καὶ Υἱὸς οὐκ ὀνομάσθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ’ οὐκ ἔστιν ἐκτὸς τοῦ Υἱοῦ“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α’*, 4 PG 26, 641C.

¹³ Пресб. Χρ. Φιλωτῆς-Βλαχάβας, *Η περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλία του Μ. Αθανασίου*, Θεσσαλονίκη 2004, 183.

¹⁴ „ex patre filioque ou ab utroque“ J. Lebon, „Athanasie d’ Alexandrie, Lettres à Serapion sur la Divinité du Saint – Esprit (Introduction et la traduction)“, *SCH* 15 (1947), 77.

¹⁵ J. Quasten, *Patrology*, Westminster 1963, т. 3, 77.

целосно кон оваа насока, туку едноставно во нив може да се препознае ставот дека Духот „го должи“ своето суштествување на Отецот, исто како што и Синот, и дека Духот е толку многу близок и соединет со Синот, колку и Синот со Отецот. Доколку е целосно разбирливо дека Духот е Бог, прашањето за тоа како произлегува од Бога има второстепено значење и нема потреба да се навлегува во тоа¹⁶. Меѓутоа, како западен богослов нема да прескокне да каже дека и покрај фактот што свети Атанасиј не учи јасно за „filioque“, доколку се направи подлабока анализа на неговото учење, ќе се покаже дека двојното исходење за него е реалност¹⁷.

Исто така, Шепланд ја пропагира теоријата дека свети Атанасиј ги поистоветува исходењето и икономиското испраќање на Светиот Дух во светот. Ова негово мислење е засновано на толкувањето на извадоците Јн. 16, 14 и Јн. 20, 22 од страна на свети Атанасиј. Така, иако толкувањето на овие извадоци што го дава светиот писател се движи околу икономиското испраќање, Шепланд смета дека свети Атанасиј не прави разлика помеѓу исходењето и испраќањето, потпирајќи се на фразата: „и ош како дувна им Го даде од себе на ученициите“¹⁸. На друго место, со несигурност ќе заземе став дека испраќањето на Светиот Дух од Синот го опфаќа и Неговото исходење од Синот¹⁹.

Еден друг истражувач, Кембал²⁰, исто така во споменатиот извадок гледа основа за учењето за двојното исходење. Како важен и критичен го гледа и извадокот PG 26, 588C – 589A. Врз основа на оваа споредба, тој го поставува прашањето: Штом Светиот Дух исходи од Отецот, зошто да не исходи и од Синот? Но, како и Шепланд, и Кембал е согласен дека свети Атанасиј го остава отворено прашањето и не се занимава со исходењето, туку со докажување на божеството на Светиот Дух.

Според мислењето, пак, на Палмери²¹, во овие посланија на свети Атанасиј постојат аргументи кои го втемелуваат учењето за исходење на Свети-

¹⁶ C. R. B. Shapland, *The Letters of Saint Athanasius concerning the Holy Spirit. Translated with Introduction and Notes*. London: Epworth Press 1951, 41–42.

¹⁷ C. R. B. Shapland, *The Letters of Saint Athanasius concerning the Holy Spirit. Translated with Introduction and Notes*. London: Epworth Press 1951, 119, νποζ. 4.

¹⁸ „καὶ ἐμφυσήσας δέδωκεν ἐξ αὐτοῦ τοῦτο τοῖς μαθηταῖς“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Γ'*, 1 PG 26, 625 A.

¹⁹ C. R. B. Shapland, *The Letters of Saint Athanasius concerning the Holy Spirit. Translated with Introduction and Notes*. London: Epworth Press 1951, 119, νποζ. 17.

²⁰ G. Campell, „The doctrine of the Holy Spirit in the Theology of Athanasius“, *SJT* 27 (1974), 434–438.

²¹ Palmeri, „Esprit-Saint“, *DTC* 5, 1, 1913, 776–779.

от Дух и од Синот. Како основни аргументи ги наведува двата „класични“²² кои ги спомнавме претходно. Така, ја поставува паралелата која ја прави свети Атанасиј: Отец – Син и Син – Свет Дух.

Тикеронт како аргумент за исходењето на Светиот Дух и од Синот го поставува извадокот: „сѐ шїио има [Духоїи] е од Синоїи“²³. Поле го дополнува овој став со евангелскиот извадок: „сѐ шїио има Ошѐцоїи, Мое е“²⁴. Но, шолкувајќи го свети Атанасиј со оваа логика се сшїиѓнува до безизлез. Така, доколку со оваа логика се разгледа извадокоїи: „И како шїио вели Синоїи, 'сѐ шїио има Ошѐцоїи, мое е' шїака сеїио ова го наоѓаме їреку Синоїи во Духоїи“²⁵, се доаѓа до заклучок дека штом Светиот Дух има сѐ што има Отецот, тогаш Духот може да го раѓа и Синот, но и да исходи од Себеси. Така, се доаѓа до заклучок дека како овој извадок така и сличните на него го потенцираат природното единство на Отецот и Синот, а не мешањето и слевањето на особините на лицата, за кои како што покажавме погоре свети Атанасиј прави едно почетно разликување.

Ова се главните аргументи на пропагаторите на тезата дека свети Атанасиј учи за двојно исходење на Светиот Дух. Во однос на ова прашање, православните богослови ги сметаат за проблематични некои од генералните карактеристики на западното богословие кои водат кон ваквите заклучоци. Така, православните богослови воведуваат еден основен принцип кој е разликувањето на суштината и енергиите Божји. Ова разликување претставува основен принцип кој преовладува во богословието на свети Атанасиј²⁶. Од ова основно разликување произлегува и разликувањето помеѓу теологијата и икономијата (домостројот). Како што забележува Н. Мацукас, православното богословие се занимава повеќе со божествената икономија, односно со едергиите Божји во тварта и во историјата, а помалку со самата тријадолошка догма²⁷.

Со ова значење свети Атанасиј го користи изразот: „ишїи љо сушїиїна“²⁸ (*їдиос тїїс оусїас*), за да го истакне единството на суштината. Со истата логи-

²² „Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστίν, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν, ἀνάγκη καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ἴδιον εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ“, *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 25 PG 26, 588C - 589A. Καὶ „Εἰ καὶ Υἱὸς οὐκ ὀνομάσθη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἐκτὸς τοῦ Υἱοῦ“, *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 4 PG 26, 641C.

²³ „ἃ ἔχει [τὸ Πνεῦμα] τοῦ Υἱοῦ ἐστίν“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Γ'*, 1 PG 26, 628A.

²⁴ Јн 16, 15.

²⁵ „Καὶ ὥσπερ ὁ Υἱὸς λέγει, 'Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν', οὕτως ταῦτα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὐρήσομεν ὄντα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Γ'*, 1 PG 26, 625B.

²⁶ Г. Х. Зафѐйрѐ, „О Лѓгос του Θεοῦ πѓγѓ ζωѓς κατὰ τον Μ. Αθανάσιο“, *Θεολογία*, 54 (1983), 626

²⁷ Ν. Μатσοῦκα, „Η Οικονομία του Αγίου Πνεύματος“, στο Συλλογικό τόμο „*Ελѓε Πνεῦμα Αγιον ανακαίνισον πάσαν την κτίσιν*“, εκδ. Τѓρτιος, Κατερїνη 1991, 82.

длабоко во начинот на исходење и забележува дека Светиот Дух исходи од Отецот неискажливо³³, односно исходењето го означува односот, но начинот на суштествување останува неискажлив: „И не само од ова се покажува дека учествува во нивната природа, туку и од тоа што се вели дека е од Бога; не како што е од Бога, туку како произлезен од Бога, не роден како Синој, туку како здив од Неговата уста. Секако, не треба устата да ја сфатиме како орган Божји, ниту Духот како здив кој излегува, туку и устата да ја разбереме божодолжно, и Духот како жива суштина и господар на осветувањето. Така се изразува и сојединеноста и се зачувува неискажливоста на начинот на љубов“³⁴.

Од сето она што беше изложено погоре, се доаѓа до заклучок дека постојат вистински потешкотии во утврдувањето на учењето за исходењето на Духот во оваа рана фаза на Пневматологијата, па последователно и во учењето на свети Атанасиј Велики. Она што останува факт е дека целта на свети Атанасиј во овие посланија во никој случај не било прашањето за исходењето, туку докажување на божеството на Светиот Дух, врз основа на библиските и преданиските принципи. Главната причина поради која се разидуваат ставовите на современите источни и западни истражувачи околу прашањето за исходењето на Светиот Дух во овие посланија не е учењето на свети Атанасиј само по себе, туку подоцнежните богословски принципи според кои истражувачите се раководат, а кои различно ќе се развиле во источната и во западната богословска традиција. За да се покаже дека во фокусот на свети Атанасиј покрај докажувањето на божеството на Светиот Дух, е и икономиската дејност на Духот во светот, во продолжение ќе биде разгледан сотиролошкиот контекст на теологијата на свети Атанасиј за Светиот Дух.

Богословието на свети Атанасиј Велики во својата севкупност има една и единствена крајна цел: потврдување на човечкото спасение. Црквата не е философски систем туку порака за спасение и избавување³⁵. Исповедањето на божеството на Светиот Дух не само што ја потврдува троичната догма, туку претставува потврда и на тајната на обожувањето на човекот. Така,

³³ М. Βασιλείου, *Ομιλία ΚΔ' Κατά Σαββελιανόν και Αρείου* 7, PG 31, 616.

³⁴ „Καί οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας αἱ ἀποδείξεις, ἀλλ' ὅτι καί ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται· οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν· οὐ γεννητῶς ὡς ὁ Υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. Πάντως δέ οὔτε τό στόμα μέλος, οὔτε πνοή λυόμενη τό Πνεῦμα, ἀλλά καί τό στόμα θεοπρεπῶς, καί τό Πνεῦμα οὐσία ζῶσα, ἀγιασμοῦ κυρία, τῆς μέν οἰκειότητος δηλουμένης ἐντεῦθεν, τοῦ δέ τρόπου τῆς ὑπάρξεως ἀρρήτου φυλασσομένου“ Μ. Βασιλείου, *Περί Αγίου Πνεύματος*, 18, 46, PG 32, 152B.

³⁵ Θ. Ζήση, „Ο Μέγας Αθανάσιος ως πηγή της περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλίας του Μ. Βασιλείου“, *ΤΕΜΑ*, 215.

освен онтолошкото потврдување, повеќето од карактеристиките на Духот се однесуваат на Неговото дејствување. Во овој контекст Тој се нарекува со традиционалното именување „Дух на осветувањето и обновувањето“³⁶. свети Атанасиј се обидува да покаже дека со воплотувањето на Словото се отвора една нова перспектива за човештвото, и започнува нова врска помеѓу човекот и Светиот Дух. Во тој контекст, светиот отец вели: „и йоради йоа Словото и Синој на Ойецој соединувајќи се со йлој, сйана йлој, совршен човек, за луѓето соединејќи со Духој да сйанат еден Дух“³⁷. Со други зборови, од тука па натаму Светиот Дух во Словото кое стана човек го има центарот на своето дејствување³⁸.

Следејќи го Ориген, иако со друг осврт, свети Атанасиј го поврзува Духот со светоста и со осветувањето, а исто така и со она што го изразува догматското именување „животворен“ (*ζωοποιόν*). Карактеристично за свети Атанасиј е тоа што осветувањето се поима повеќе од онтолошки, отколку од етички аспект и се разбира како учество во Духот. Овој став на светителот се гледа уште во *Првојо слово йројив аријанцијте*, во кое карактеристично забележува: „Оние на кои им рече: 'јас реков, богови сйе', ѓо добија овој дар од Ойецој йреку Свејној Дух, само за йоа ийо заедничарат со Словото“³⁹. Следствено, цел на делото на нашето спасение кое го започна Христос е да го прифатиме Светиот Дух. Никој друг не можеше да го направи човекот учесник во Светиот Дух, освен Синот Божји, кој е образ на Отецот. Така, Духот е „оној ийо не се осветува од друџ, и не е йрически во осветувањето, йуку во Неѓо се йрическиуваат и йреку Неѓо се осветуваат и сйе йвари“⁴⁰. Овде свети Атанасиј го застапува истиот поглед со Ориген за осветувачкото дејство на Светиот Дух, без секако да Го ограничува на светителите. Ова осветување исто така е и учество во Бога⁴¹. Свети Атанасиј вели дека како што Синот е еден и Тој е живото Слово, така треба да биде една, совршена и целосна „Неѓова йа осветувачка и йросветлувачка живо-

³⁶ „Πνεῦμα ἁγιασμένης καὶ ἀνακαινώσεως“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 22 PG 26, 581C.

³⁷ „καὶ διὰ τοῦτο ὁ Λόγος καὶ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἐνωθεὶς σαρκί, γέγονε σὰρξ, ἄνθρωπος τέλειος, ἵνα οἱ ἄνθρωποι ἐνωθέντες Πνεύματι, γένωνται ἐν Πνεύματι“ *Περὶ Ἐνσαρκ. Επιφ.* 8, PG 26, 996C.

³⁸ Δ. Στανίλδε, *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος. Εισαγωγή στην Ορθόδοξη Δογματική Θεολογία*, ΑΡΜΟΣ, Αθήνα 1990, 72.

³⁹ „Τὰ δ' ἄλλα, οἷς εἶπεν, Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, μόνον μετοχῇ τοῦ Λόγου διὰ τοῦ Πνεύματος ταύτην ἔχουσι τὴν χάριν παρὰ τοῦ Πατρὸς“ *Κατὰ Ἀρειανών Α'*, 9 PG 26, 29A.

⁴⁰ „Τὸ τοίνυν μὴ ἁγιαζόμενον παρ' ἑτέρου, μηδὲ μετέχον ἁγιασμοῦ, ἀλλ' αὐτὸ μεθεκτὸν ὄν, ἐν ᾧ καὶ τὰ κτίσματα πάντα ἁγιάζεται“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 23 PG 26, 584B.

⁴¹ „Καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος λεγόμεθα πάντες μέτοχοι τοῦ Θεοῦ“ *Επιστολή πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 24PG 26, 585B.

творна енергија и Неговиот дар⁴², мислејќи на Духот. Карактеризирањето на Духот како осветувачка, просветлувачка и животворна енергија, се поврзува со кажаното за осветувањето на созданијата и ангелите и го покажува начинот на кој свети Атанасиј го разбира учеството на Духот во созданијата.

Обожувањето на човекот е нераскинливо поврзано со тајната на воплоќувањето на Словото. Но, тоа во никој случај не значи дека се потценува особената улога на Духот во домостројот на спасението. Во овој контекст се јавува и значењето на обожувањето кое свети Атанасиј го користи како сотериолошки аргумент кога зборува за Синот, а сега тоа важи и за Светиот Дух. Во делата на свети Атанасиј може да се забележи еволутивно движење во врска со особената улога на лицата на Синот и Светиот Дух во делото на обожувањето на човекот. Во неговото рано дело *За вочовечувањето на Словото* (*Περὶ Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*) акцентот е ставен на делото кое го врши Синот. Во *Словата против аријанциите* (*Κατὰ Αρειανῶν Λόγους*) постои јасно поврзување со обожувачката енергија на Духот, кое подетално и поопширно се развива и анализира во *Посланијата до Серапион* (*Επιστολὲς πρὸς Σεραπίωνα*)⁴³. *Божеството на Светиот Дух е задолжителен предуслов за очигледната реалност на обожувањето. Ако Светиот Дух беше создание, тогаш немаше да има никакво учество на Бога во Него. Така, доколку сме обединети во едно создание, а не во Бога, тогаш би требало да бидеме туѓи на божествената природа, бидејќи не учествуваме во неа*⁴⁴. Покрај клучната улога на Духот, „обожувањето“ е дело на Света Троица. Свети Атанасиј ова го објаснува на следниов начин: „во Кој [во Духот] и Словото ги обожува созданијата. А во Оној во Кој се обожува твора, Тој не може да биде надвор од Очевиото Божество“⁴⁵.

Само за споредба, свети Василиј го нагласува единството на трите личности на Света Троица во нивното учество во созданието, и за него Отецот е причина за создавањето, Синот е создател, а Духот е усовршувач. Во научната јавност постојат поделени мислења во однос на осветувачкото дејствување на Светиот Дух во богословската мисла на свети Атанасиј. Така, Хаистинг се обидува да покаже дека во системот на свети Атанасиј не постои посебно осветувачко дејствување на Духот и дека кога тој зборува за осветување од Духот, тоа го поврзува со дејствувањето на Синот и генерал-

⁴² „ἡ ἀγιαστικὴ καὶ φωτιστικὴ ζῶσα ἐνέργεια αὐτοῦ καὶ δωρεά“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 20 PG 26, 580A.

⁴³ Пресв. Хр. Φιλώτη-Βλαχάβα, *Η περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλία του Μ. Αθανασίου*, Θεσσαλονίκη 2004, 228.

⁴⁴ Cf. *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 24PG 26, 585B.

⁴⁵ „ἐν ᾧ καὶ τὰ γενητὰ ὁ Λόγος θεοποιεῖ. Ἐν ᾧ δὲ θεοποιεῖται ἡ κτίσις, οὐκ ἂν εἴη ἐκτὸς αὐτοῦ τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος“ *Επιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Α'*, 25 PG 26, 589B - C.

но со заедничкото дејствување на Света Троица⁴⁶. Според о. Теодор Зисис, Хаистинг греша во однос на тоа, бидејќи во однос на дејствувањата на Духот, овие двајца мажи (Атанасиј и Василиј) своите ставови ги засноваат на учењата на Ориген, свети Григориј Чудотворец, Евсевиј Емески и Кирил Ерусалимски, и воопшто на александриското богословие⁴⁷. Разликата помеѓу учењето на свети Василиј и свети Атанасиј во оваа точка е во тоа што свети Атанасиј не посветува особено внимание на начинот на кој Духот ги осветува созданијата, што, пак, го прави свети Василиј. Меѓутоа, за свети Атанасиј се карактеристични традиционалните слики на печатот и помазанието од Духот. Тоа тесно се поврзува со помазанието на Христа, кој не е едноставно помазаниот туку „помазаникот“; Оној кој помазува и потоа бива помазан со цел да го помаза целото човештво.

Единството на дејствувањето (енергијата) на Света Троица повторно се потенцира: Отецот, Синот и Духот се неразделни⁴⁸. „Троица не е само име и фанѿасѿичен збор, ѿуку висѿѿинско ѿосѿѿоење на Троица“⁴⁹. Свети Атанасиј многупати потенцира дека: „Оѿѿецѿѿ ѿреку Словоѿѿѿ во Свеѿѿѿѿѿѿ Дух создава сѿ“⁵⁰. Кембал нагласува дека значењето на учеството во Божеството, за свети Атанасиј е темелна основа за смислата на Света Троица⁵¹. Формулата на свети Атанасиј за Света Троица бара задолжително учество на секое лице во дејствувањето на другите и тоа мора да биде така за да се оствари спасението на човекот. Полард, објаснувајќи го ставот на свети Атанасиј, забележува: „Ние надвор од Духот сме туѓи на Бога и далеку од Него. Само со учество во Духот се поврзуваме со Божеството“⁵².

Така, веќе може јасно да се заклучи дека човекот заедничари со Синот преку Духот што, како што забележува Каненгисер, е „плодот на оваа

⁴⁶ A. Heisting, „Der Heilige Geist und die Heiligung der Engel in der Pneumatologie des Basilius von Cäsa“, *Zeitschrift für katholische Theologie* 87 (1965), 271.

⁴⁷ Θ. Ζήση, „Ο Μέγας Αθανάσιος ως πηγή της περί Αγίου Πνεύματος διδασκαλίας του Μ. Βασιλείου“, *ТЕМА*, 223.

⁴⁸ *Επιστολή προς Σεραπίωνα Α'* 31 PG 26, 600D - 601A: „Μία ἄρα καὶ ἐκ τούτων ἡ τῆς Τριάδος ἐνέργεια δέικνυται...Οὐδὲν γάρ ἐστιν ὃ μὴ διὰ τοῦ Λόγου ἐν τῷ Πνεύματι γίνεται καὶ ἐνεργεῖται...Ἀδιαίρετον γάρ ἐστι τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα“.

⁴⁹ „οὐχ ἕως ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως, ἀλλὰ ἀληθεῖα καὶ ὑπάρξει Τριάς“ *Επιστολή προς Σεραπίωνα Α'*, 28 PG 26, 596B.

⁵⁰ „ὁ Πατήρ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τὰ πάντα ποιεῖ“ *Επιστολή προς Σεραπίωνα Α'*, 28 PG 26, 596A. Cf. 20 PG 26, 577C κ.α.

⁵¹ T. C. Campbell, „The Doctrine of Holy Spirit in the Theology of Athanasius“, *Scottish Journal of Theology* 27(1974), 408-440.

⁵² T. E. Pollard, *Johannine Christology and the Early Church*. Cambridge 1970, 232.

благодат⁵³, преку која човекот се спасува. Кели се застапува за ова толкување изјавувајќи дека: „обожувањето преку Словото не доаѓа природно врз сите луѓе, туку само врз оние кои се наоѓаат во состојба на лична врска со Него. За да бидеме попрецизни, обожувањето доаѓа од тесно заедничарење со Светиот Дух. Тоа не соединува со Синот Божји, а преку Него со Отецот“⁵⁴.

Врз основа на кажаното до сега, може да се заклучи дека за свети Атанасиј, Христос би се изгубил исто како една „изолирана, необјаслива, историска енигма“⁵⁵ без сведоштвото на Духот во луѓето и ова сведоштво е поголемо од какво било философско или догматско поимање. Така, видливо е дека смислата на учеството во Троичното Божество има централно значење за разбирање на целокупната богословска мисла на свети Атанасиј Велики. Човекот е во состојба да прими вечно општење и заедничарење со Бога, не само со едноставно поистоветување на себеси со Христа и Неговото учење, туку преку учество во Него. Тоа станува возможно преку дејствувањето на Светиот Дух.

VIKTOR NEDESKI

THE PROCEEDING OF THE HOLY SPIRIT IN THE TEACHING OF SAINT ATHANASIUS THE GREAT AND THE ROLE OF THE SPIRIT IN MAN'S SALVATION

There are real difficulties in establishing the doctrine of the proceeding of the Holy Spirit at this early stage of Pneumatology, and subsequently in the teaching of St. Athanasius the Great. What remains is the fact that the purpose of St. Athanasius in the Epistles to Serapion of Thmuis was not in any way the question of the proceeding, but the proving of the divinity of the Holy Spirit, based on biblical and traditional principles. The main reason for the divergence of views of modern Eastern and Western scholars on the question of the proceeding of the Holy Spirit in these epistles is not the doctrine of St. Athanasius in itself, but the later theological principles under which scholars are guided, and which would have evolved differently in the eastern and western theological tradition.

⁵³ C. Kannengiesser, *Arius and Athanasius: Two Alexandrian Theologians*, Hampshire 1991, 171

⁵⁴ J. N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines*, London 1977, 257.

⁵⁵ R. P. C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh: T & T Clark 1988, 875.

For St. Athanasius, Christ would be lost as an isolated, inexplicable, historical enigma without the testimony of the Spirit in humanity, and this testimony is greater than any philosophical or dogmatic conception. Thus, it is evident that the meaning of participation in the Holy Trinity is central to the understanding of the entire theological thought of St. Athanasius the Great. Man is able to receive eternal communion with God, not only by simply identifying himself with Christ and His teaching, but by participating in Him. It is made possible by the action of the Holy Spirit.